

УДК 316. 44:

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАНЬ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ТА ДОНБАСУ)

Кухаренко Олена Валеріївна – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються уявлення про соціальну справедливість в українському суспільстві за результати опитування «Життєві світи Сходу та Заходу України» (травень – червень 2014 р.). Автор на основі концепції справедливості Л. Болтанські та Л. Тевено, запропонував операціоналізацію уявлень про соціальну справедливість в Донбасі та Галичині. У статті порівнюються сприйняття цінностей (зокрема, щастя, справедливості) в Донбасі та Галичині. Підкреслюється, що в масовій свідомості мешканців цих регіонів спостерігається близькість ціннісних установ. У статті автор аналізує релігійні практики на Заході та Сході України. Автор стверджує, що принцип справедливості в суспільстві є пріоритетним для мешканців обох регіонів. Доводиться, що в Донбасі та Галичині домінує єдина абстрактна ідея справедливості, справедливість може бути досягнута завдяки толерантності та взаємопорозумінню у суспільстві. Підкреслюється, що повсякденні практики досягнення справедливості та змістовне наповнення в Галичині та Донбасі відрізняються, що призвело до загострення стосунків між двома регіонами. Проте автор підсумовує, що переважна більшість респондентів Донбасу та Галичини прагнуть згоди між регіонами через компроміс.

Ключові слова: справедливість, ціннісні установи, міжрегіональні відносини, Донбас, Галичина.

В статье анализируются представления о социальной справедливости в украинском обществе, согласно результатам опроса «Жизненные миры Востока и Запада Украины» (май – июнь 2014 г.). Автор, на основе концепции справедливости Л. Болтански и Л. Тевено, предложил операционализацию представлений о социальной справедливости в Донбассе и Галичине. В статье сравниваются восприятия ценностей (в частности, счастья, справедливости) в Донбассе и Галичине. Подчеркивается, что в массовом сознании жителей этих регионов наблюдается сходство ценностных установок. В статье автор анализирует религиозные практики на Западе и Востоке Украины. Автор утверждает, что принцип справедливости в обществе является приоритетным для жителей двух регионов. Доказывается, что в Донбассе и Галичине доминирует единая абстрактная идея справедливости, справедливость может быть достигнута благодаря толерантности и взаимопониманию в обществе. Подчеркивается, что повседневные практики достижения справедливости и их смысловое наполнение в Галичине и Донбассе отличаются, что привело к обострению отношений между двумя регионами. Но, автор подводит итог, что преимущественное большинство респондентов Донбасса и Галичины стремятся к согласию через компромисс.

Ключевые слова: справедливость, ценностные установки, межрегиональные отношения, Донбасс, Галичина.

In article views about social justice are analyzed, according to survey «Life-Worlds of the East and West of Ukraine (May – June 2014). Author, based on the concept of justification of justice by L. Boltanski and L. Teveno, proposed operationalization of views about social justice in the Donbas and Halychyna. In article perception of values (happiness, justice) in Donbas and Halychyna are compared. In the mass consciousness of inhabitants of the Polar Regions is observed congeniality of value system. In article author analyzes religious practices in the West and East Ukraine. The author considers that principle of justice in society is priority for the residents of both regions. It is proved, that in Donbas and Halychyna common abstract idea of justice dominates, and justice can be achieved due to tolerance and mutual understanding in society. It is emphasized, that everyday practice of achieving of justice and its semantic filling in Halychyna and Donbas are different, that led to aggravation of relations between the two regions. However, the author concludes, that the majority of respondents from Donbas and Halychyna seek to consent between regions by virtue of compromise.

Keywords: justice, value system, inter-regional relations, Donbas, Galicia.

Теоретичне осмислення проблеми справедливості в соціології ускладнюється її багатогранністю та абстрактністю. Багатомірна природа цього феномену підкреслюється у багатьох дослідженнях вітчизняних та зарубіжних соціологів. Більшість теорій відштовхується від її тлумачення як моральної цінності, яка формується у вигляді абстрактного принципу (наприклад, «дати кожному рівну долю», «дати те, на що він має право»), розвиваючи інтерпретацію цього принципу в різних контекстах (політичних, економічних, правових) [1, с. 10-11]. Український соціолог І. Кононов відзначає: «Справедливість – це основний принцип ціннісно-нормативної згоди в суспільстві. Отже, це – центр ціннісної системи певного суспільства [2, с. 34]. Утвердження соціальної справедливості як основного принципу у суспільстві детермінує сталий гармонічний розвиток країни.

В Україні гостро стає проблема утвердження справедливості під час соціально-політичної кризи у період з зими 2013 року до весни 2014 року, яка потім перейшла у відкрите воєнне протистояння. Уявлення про соціальну справедливість виражається, перш за все, в суб'єктивній оцінці соціальної реальності, притому часто така оцінка відбувається від протилежного. Про справедливість починають говорити саме тоді, коли на наших очах відбувається величезна несправедливість, що прямо або побічно стосується всіх або майже всіх [3]. Отже, під час подій на Майдані (зима 2013 – 2014 р. р.) та подій в Донбасі (зима – весна 2014 р. р.), з посиленням соціальної напруги у суспільстві поширювались протестні акції українців, в суспільстві лунали лозунги активістів та політичних лідерів про несправедливість суспільного устрою [4], про необхідність утвердження справедливості в українському суспільстві. Все частіше з політичних трибун, а також в ЗМІ та мережі Інтернет наголошувалось на міжрегіональних розбіжностях (історичних, культурних, політичних та ін.) між Галичиною та Донбасом. Такі дії призвели до катастрофи у нашому суспільстві. Дослідження різних аспектів відносин між Галичиною та Донбасом на сучасному етапі як ніколи заслуговує на увагу не тільки з боку соціології, але й з боку інших соціальних наук.

Зазначимо, що основою різних поглядів цих регіонів на культурний розвиток країни і на її зовнішньополітичні орієнтації виступають різні проекти націєтворення [5]. Для Донбасу – це проект співгромадянства (рівність людей в їх політичній лояльності до держави, тоді як етнічна приналежність, релігійна віра чи культурні вподобання в цих умовах розглядаються як особиста справа громадян). Для Галичини цей проект передбачає в якості фундаменту всіх суспільних лояльностей етнічну, тому називається проектом етнонації. [6, с. 6-11]. Обидва проекти укорінені в історії і увійшли в ціннісні устої самовизначення їх жителів [7]. Таким чином, *гіпотезою нашого дослідження* передбачалося, що різні проекти суспільного розвитку Донбасу та Галичини будуть продукувати різні уявлення про соціальну справедливість в українському сучасному суспільстві.

Об'єктом нашого дослідження виступає соціальна справедливість, *Предмет дослідження* – зміст та значення соціальної справедливості в уявленнях українців.

Припустимо, що різні проекти націєтворення Донбасу та Галичини детермінують відмінності світоглядних уявлень мешканців двох полярних регіонів. Отже, по-перше, ми маємо проаналізувати уявлення про щастя мешканців Донбасу та Галичини за даними дослідницького проекту: «Життєві світи Сходу та Заходу України»¹ (табл. 1). Адже феномен щастя, на нашу думку, є однією з аксіологічних складових *ідеї справедливості*. По-друге, роздивимося на які риси належного суспільства перш за все наголошують мешканці Донбасу та Галичини.

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання: «З яким із тверджень про щастя Ви найбільше згодні?» (у %)

№	Варіант відповіді	Галичина	Донбас
1.	Можна бути щасливим, лише борючись за щастя всього суспільства	10,8	8,2
2.	Можна бути щасливим, лише реалізуючи волю Бога	12,0	5,3
3.	Можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре	51,1	53,0
4.	Можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан.	18,2	22,2

¹ Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти (Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta) в 2014 р. (з 20 травня по 20 червня) в Донбасі і Галичині. Донбас представляли Донецька (n = 457) та Луганська області (n = 291), а Галичину – Львівська (n = 454) та Івано-Франківська (n = 277). Вибіркові сукупності формувалися для кожного регіону квотним методом як репрезентативні за ознаками статі, віку і типу населеного пункту. Метод збору інформації – стандартизоване інтерв'ю за місцем проживання респондента.

№	Варіант відповіді	Галичина	Донбас
	Його потрібно відчувати бо іншого життя не буде		
5.	Інше	0,6	1,5
6.	Можна бути щасливим, лише борючись за щастя всього суспільства і можна бути щасливим, лише реалізуючи волю Бога	0,2	-
7.	Можна бути щасливим, лише борючись за щастя всього суспільства і можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре	0,2	0,1
8.	Можна бути щасливим, лише реалізуючи волю Бога і можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре	0,5	-
9.	Можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре і можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан. Його потрібно відчувати бо іншого життя не буде	0,5	-
10.	Щастя неможливе взагалі	0,6	0,6
11.	Важко відповісти	4,3	0,8
12.	Відповіді немає	1,2	1,1
	Разом	100,0	100,0

В масовій свідомості мешканців Галичини та Донбасу спостерігається близькість ціннісних установ. І для мешканців Донбасу, і для мешканців Галичини особливо значуща мала група. Найбільш популярною позицією, як бачимо, в обох регіонах була наступна: «Можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре» (Донбас – 53%; Галичина – 51,1%). На другому місці – «Можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан. Його потрібно відчувати бо іншого життя не буде» (Донбас – 22,2%; Галичина – 18,2%). Статистично значимою є відмінність між тими респондентами, хто вважав, що щасливим можна стати, лише реалізуючи волю Бога (Донбас – 5,3%; Галичина – 12%). Така різниця у відповідях свідчить про вищий рівень релігійності на Заході України, що неодноразово було підтверджено даними попередніх досліджень [8, 9, 10].

Спираючись на результати останнього дослідження: «Життєві світи Сходу та Заходу України» (2014 р.), розглянемо розподіл відповідей мешканців Галичини та Донбасу, стосовно релігійних практик (рис.1), (рис.2).

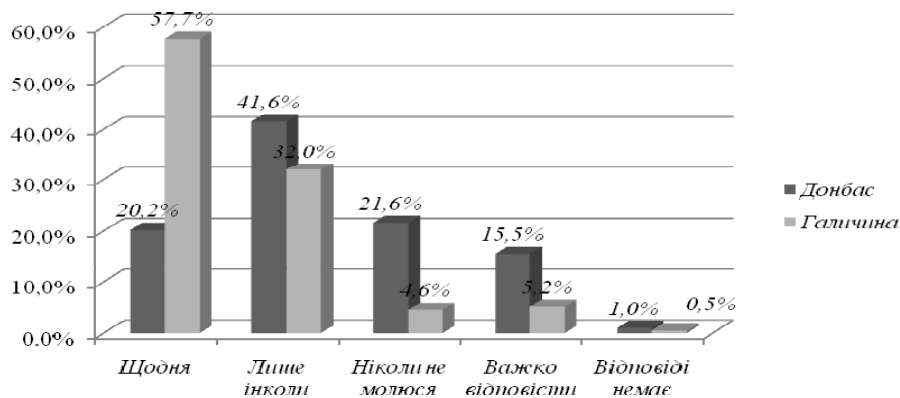

Рисунок 1. Розподіл відповідей на запитання: «Чи молитесь Ви вдома?»

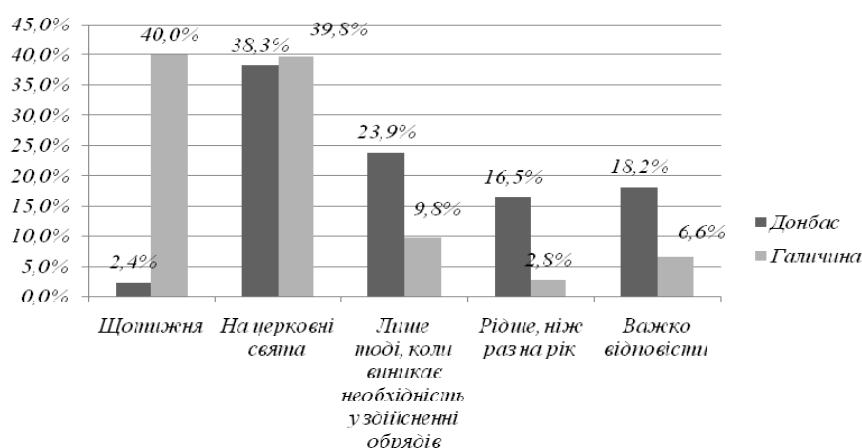

Рисунок 2. Розподіл відповідей на запитання: «Як часто Ви відвідуєте церкву?»

Як бачимо, в Галичині значно вищий рівень практичної релігійності, ніж в Донбасі. Проте на питання: «Яке Ваше ставлення до релігійної віри?» переважна більшість мешканців Донбасу (66,6 %) відповіли, що «вірять в Бога», 15,7 % «відчувають вагання: інколи їм здається, що вони вірять в Бога, інколи здається – що ні». Відповідно в Галичині 87,2% «вірять в Бога» і лише 7,7% «інколи відчувають вагання».

Також ми проаналізували, чи є принцип утвердження справедливості в суспільстві пріоритетним для українців, та порівняли відповіді респондентів двох регіонів – Галичини та Донбасу (табл. 1). Мешканці цих регіонів мали можливість обрати, в якій мірі вони хотіли б бачити певні риси українського суспільства².

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на запитання: «Які риси суспільства Ви б у першу чергу хотіли бачити в Україні?» (% до тих, хто відповів)

Риси, які респонденти вибрали як першочергові

№	Риси суспільства	Галичина	Донбас
1.	Справедливість	88,3	77,4
2.	Гуманність	60,8	48,2
3.	Економічна ефективність	69,1	68,6
4.	Рівність усіх людей перед	59,5	69,2
5.	Військова сила	61,5	23,7
6.	Культурний розвиток	62,8	44,3
7.	Розвиток науки	61,8	35,7
8.	Розвиток освіти	68,3	48,8
9.	Сексуальна свобода	6,5	1,9
10.	Терпимість до чужих поглядів	20,5	23,9
11.	Рух по шляху прогресу	47,8	35,0
12.	Криміналізованість	5,5	4,5
13.	Релігійність	43,7	9,3
14.	Взаєморозуміння між людьми	62,8	51,2
15.	Розшарування за рівнем доходів	12,8	7,3
16.	Відповіли	92,9	74,2
17.	Не відповіли	7,1	25,8
18.	Загалом	100	100,0

На думку переважної більшості українців і в Донбасі, і в Галичині, сучасне українське суспільство, передусім, повинно бути справедливим. Така риса суспільства, як «справедливість», в Галичині виявилась на першому місці (88,3%); на другому – «економічна ефективність»(69,1%); на третьому – «розвиток освіти» (68,3%); на четвертому – «взаєморозуміння між людьми» та «культурний

² «5 – дуже сильно»; «4 – значно», «3- середньо», «2 – слабо», «1 – дуже слабо», «0 – важко відповісти».

розвиток» (ці риси набрали однакову кількість голосів (62,8 %)); на п'ятій позиції – розвиток науки (61,8%). В Донбасі на першому місці теж – «справедливість» (77,4%), наступна риса – «рівність перед законом» (69,2%), також мешканці Донбасу прагнуть «економічної ефективності» (68,6%), «взаєморозуміння між людьми» (51,2%), «розвитку освіти» – 48,8%. Більшість респондентів в Донбасі та Галичині обрали однакові риси «належного» суспільства, за винятком варіанту «рівність перед законом», який виявився більш значущим для мешканців Донбасу. Бачення бажаного майбутнього країни мешканців Донбасу та Галичини майже не відрізняється. Крім того, утвердження соціальної справедливості в суспільстві однаково важливо як для чоловіків, так і для жінок, для різних соціально-професійних, вікових, освітніх груп обох регіонів (верифікується значенням χ^2 – квадрату).

У ході нашого дослідження ми спробували операціоналізувати моделі справедливих «світів»³, запропоновані французькими науковцями Л. Болтанськи та Л. Тевено, та переклали їх на мову індикаторів, щоб використати у дослідженні уявлень про справедливість мешканців Донбасу і Галичини. Зазначимо, що справедливість не виникає сама по собі. Вона передбачає зусилля як цілої держави, так і окремої людини [2, с. 34]. Таким чином, класифікація тверджень про справедливість була здійснена за «суб'єктом відповідальності» в тому чи іншому «світі», тобто від кого залежить справедливість згідно з концепцією Л. Болтанськи та Л. Тевено. Перша позиція, за нашим задумом, «справедливість може бути досягнута в суспільстві за умови, якщо людина буде бажати ближньому того, чого сама собі бажає» відповідає «граду натхнення (благодаті)»; друга – «справедливість може бути досягнута, якщо більшість людей відмовиться від своїх приватних інтересів і дбатиме про інтереси всіх» – «громадянському граду»; третя – «справедливість у суспільстві буде досягнута тільки за наявності сильного лідера (президента), президент – батько народу» – «патріархальному граду»; четверта – «справедливість може бути досягнута за умови науково-технічного прогресу та завдяки людям, які цей прогрес забезпечують» – «науково-технічному»; п'ята – «справедливість може бути досягнута за допомогою заможної людини, якій будуть довіряти і поважати в суспільстві» – «граду репутації»; шоста – «справедливість може бути досягнута завдяки багатству заможних людей, яке дає користь усім в суспільстві» – «ринковий град».

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання: «З якими із перерахованих тверджень про справедливість Ви найбільше згодні?» (у % до тих, хто відповів)

№	Варіант відповіді	Донбас	Галичина
1.	«Справедливість може бути досягнута в суспільстві за умови, якщо людина буде бажати ближньому того, чого сама собі бажає»	63,0	73,4
2.	«Справедливість може бути досягнута за умови, якщо більшість людей відмовиться від своїх приватних інтересів і дбатиме про інтереси всіх»	37,3	45,5
3.	«Справедливість у суспільстві буде досягнута тільки за наявності сильного лідера (президента), президент – батько народу»	40,2	51,1
4.	«Справедливість може бути досягнута за умови науково-технічного прогресу і завдяки людям, які цей прогрес забезпечують»	25,6	28,9
5.	«Справедливість може бути досягнута за допомогою заможної людини, якій будуть довіряти і поважати в суспільстві»	8,6	6,8
6.	«Справедливість може бути досягнута завдяки багатству заможних людей, яке дає користь усім в суспільстві»	4,1	8,1
7.	Інше	2,4	3,0
8.	Важко сказати	8,6	5,1

Примітка: сума по стовпцю більша за 100%, оскільки респонденти могли обирати до трьох позицій

Думки респондентів в Донбасі й Галичині щодо пріоритетних «світів» розподілилися практично в однакових пропорціях. Для обох регіонів пріоритетним є вищий принцип «граду натхнення», на думку більшості мешканців і Галичини, і Донбасу справедливість повинна досягатись завдяки тому, що людина буде бажати ближньому того, чого сама собі бажає (Донбас – 63%; Галичина – 73,45). Дещо менш

³ Згідно з концепцією Л. Болтанськи і Л. Тевено, існують шість моделей «світів» («світ натхнення», «патріархальний світ», «громадянський світ», «науково-технічний», «ринковий світ», «світ репутації») [Болтански Л. Л. Критика и обоснование справедливости: Очерки социологии градов / Л. Болтански, Л. Тевено; пер. с фр. О. В. Ковеновой; науч. Ред. Перевода Н. Е. Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 576 с.], засновані на відповідних принципах «градів», які в свою чергу виступають легітимними формами згоди у суспільстві. Також поняття «град» використовується Л. Болтанськи та Л. Тевено у значенні «полісу» як політичної організації суспільства по аналогії з поняттям «град» у Блаженного Августина.

популярною виявилася патерналістська модель справедливості, яку французькі вчені визначили як «патріархальний град». Це характерно для обох регіонів (Донбас – 40,2%; Галичина – 51,1%). На третьому місті «громадянський град», основний принцип якого, полягає у тому, що більшість людей відмовиться від своїх приватних інтересів і дбатиме про інтереси всього суспільства (Донбас – 37,3%; Галичина – 45,5%). Найменш популярною моделлю в Донбасі, як бачимо є ринковий град, в Галичині – «град репутації». Отже, «золоте правило» моралі (тобто «ідеальною є ситуація, коли людина бажає ближньому того, чого сама собі бажає») однаково важлива як для чоловіків, так і для жінок, для різних вікових груп, а також, для мешканців сіл й міст. Проте відзначимо, що якщо в Донбасі «науково-технічний град» обирають переважно молоді люди віком від 18 до 30 років, то в Галичині таку модель вибирають люди дещо старші (віком від 30 до 44 років).

Як бачимо, в масовій свідомості мешканців Галичини та Донбасу існує подібна абстрактна ідея справедливості (вищий принцип справедливості «граду натхнення»). Це основа єдності і спільності. Проте уявлення про боротьбу за соціальну справедливість у мешканців регіонів докорінно відрізняються. Якщо в Галичині переважна більшість респондентів (41,4 %) вважають, що люди, які брали участь на Майдані, боролися за соціальну справедливість, то тільки 21 % респондентів Донбасу вважають, що події на Майдані передбачали боротьбу за соціальну справедливість. В Донбасі найчастіше оцінюють події на головній площі Києва як результат боротьби в правлячому класі (боротьба мільйонерів проти мільярдерів) – 40,8% , як силове захоплення влади – 40,2% і як повстання народу, підтримане національною буржуазією і зовнішніми силами – 39,2%. Серед мешканців Галичини лише 5,2% вважають, що події на Сході (весна – літо 2014 р.) передбачили «боротьбу за справедливість». Серед мешканців Донбасу кількість таких респондентів складала дещо більший відсоток – 11,9%. Події весни і літа 2014 р. мешканці Донбасу оцінюють як повстання народу, підтримане національною буржуазією і зовнішніми силами – 34,4%, як бажання уникнути фашизму – 33,3%, як бажання приєднатися до іншої держави – 30,1%. В Галичині Майдан сприймають як національну революцію (59,9%), боротьбу за людські права (55,6%), боротьбу за національну незалежність (53,2%). З тим, що це – прояв боротьби мільйонерів з мільярдерами, були згодні лише 10,4% респондентів. Події в Донбасі мешканці Галичини найчастіше визначають як руйнування держави (51%), боротьбу Сходу і Заходу України (28,2%), боротьбу в правлячому класі, підтриману зовнішніми силами (22,4%). Таким чином, в Галичині Майдан сприймається переважно позитивно, в Донбасі – негативно. З одного боку, ми бачимо явні протиріччя в оцінці значущих подій для обох регіонів, з другого – більшість мешканців як Донбасу, так і Галичини прагнуть досягнути згоди між регіонами через компроміс. У рамках нашого дослідження було встановлено наступне: на питання «до яких відносин між Сходом і Заходом України необхідно прагнути?», більшість респондентів Донбасу (69,1%), та Галичини (61,5%) відповіли – «слід домогатися згоди через компроміс». Отже, готовність до компромісу демонструють обидва регіони [11].

Отже, ми припустили, що різні проекти націєтворення будуть продукувати різні уявлення про справедливість у суспільстві. За даними нашого дослідження, в масовій свідомості мешканців Донбасу та Галичини домінує єдина абстрактна ідея справедливості. Переважна більшість мешканців обох регіонів вважає, «суб'єктом відповідальності» при утвердженні справедливості у суспільстві виступає сам індивід. Справедливість може бути досягнута завдяки толерантності та взаємопорозумінню у суспільстві. Для мешканців цих регіонів превалюючим є «золотий принцип моралі», на якому повинні будуватись людські взаємини і про який гласить Старий Завіт: «Не роби ближньому того, чого сам собі не бажаєш». Можна припустити, що на думку мешканців Донбасу та Галичини щодо абстрактного принципу справедливості впливає достатньо високий рівень релігійності на Донбасі та Галичині. Проте відзначимо, що практична релігійність більш характерна для Галичини. Співпадають думки обох регіонів стосовно ідеального суспільства: респонденти вважають, що воно повинно бути, перш за все, справедливим. Але, з нашої точки зору, уявлення про справедливість передбачає насамперед **суб'єктивну** думку кожного. І навіть той, хто чинить в суспільстві несправедливість може апелювати до «своєї» ідеї справедливості. Дані нашого дослідження свідчать, що повсякденні практики досягнення справедливості та її змістовне наповнення в Галичині та Донбасі відрізняються, що призвело до загострення стосунків між двома регіонами. Проте найважливішим є те, що в умовах соціально-політичної кризи жителі Галичини та Донбасу все ж таки прагнуть досягти згоди через компроміс. У ході нашого дослідження було встановлено, що не тільки окремий індивід є відповідальним за утвердження справедливості у суспільстві. Майже половина респондентів з обох регіонів вважають, що справедливість у суспільстві буде досягнута тільки за наявності сильного лідера (президента), президент є батьком народу. Таким чином, для узгодження принципів справедливості в українському суспільстві, які домінують у суспільній свідомості мешканців Галичини та Донбасу, необхідні активні дії з боку влади. По-перше, політична влада при утвердженні економічних, політичних та соціальних реформ повинна орієнтуватись на інтереси мешканців обох

регіонів. Для цього влада повинна сприяти розвитку моніторингу суспільної думки в Галичині та Донбасі. По-друге, потрібен контроль інформації в ЗМІ, а також у мережі Інтернет, яка провокує загострення відносин між мешканцями Галичини та Донбасу. По-третє, дії влади повинні бути спрямовані на налагодження комунікацій між мешканцями Сходу та Заходу, наприклад розробка програм, які будуть займатись організацією сумісних зустрічей молоді Галичині та Донбасу (наукові конференції, виставки, спільний відпочинок, тощо).

Література:

1. Девятко И. Ф. О теоретических моделях, объясняющих восприятие справедливости на микро- и макро- уровнях социальной реальности [Электронный ресурс] / Девятко И. Ф. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/02/29/1269104287/Deviatko.pdf>.
2. Кононов И. Ф. Лекційний курс з професійної етики соціолога (рукопис) / І. Ф. Кононов – Л., – 2006. – 45 с.
3. Кара-Мурза С. Что такое справедливость? [Электронный ресурс] / С. Кара-Мурза. – Режим доступа: http://xn---7sbab8aor3ad3a.xn--p1ai/sites/default/files/SGKM_v_ZHZN_2009_0.pdf.
4. Програма ВО «Свобода» – Режим доступа: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.
5. Кононов И. Ф. Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу та Галичини: їх значення в проектах націєбудівництва в Україні / Кононов Ілля Федорович // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 20. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2014. – С. 133 – 142.
6. Кононов И. Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І. Ф. Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє. – Луганськ, 2006. – С. 5–27.
7. Кононов И. Ф. Донбас и Галичина в региональной системе Украины [Электронный ресурс] / Кононов И. Ф., Хобта С. В., Шудло С. А. – Режим доступа: http://www.i-soc.com.ua/journal/05_Kononov&Khobta&Schudlo.pdf.
8. Хобта С. В. Ціннісні орієнтації населення Галичина та Донбасу / С. В. Хобта // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності. Зб. наук. пр. / Науковий редактор І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2007. – С. 242–254.
9. Вакулова Т. В. Цивілізаційний вимір регіонів та національні інтереси України / Т. В. Вакулова // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності. Зб. наук. пр. / Науковий редактор І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2007. – С. 26–35.
10. Юрчак Н. М. Східно-Західна парадигма української культури / Н. М. Юрчак // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності. Зб. наук. пр. / Науковий редактор І. Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2007. – С. 185–190.
11. Кухаренко О. В. Порівняння уявлень про соціальну справедливість населення Донбасу та Галичини: соціологічний аналіз» (знаходиться у друці в науково-методичному журналі – «Наукові праці». Серія: «Соціологія» Чорноморського державного університету імені Петра Могили).